

основ // *Визвольний шлях*. – 1983. – № 4. – С.425–426. 39. Борець Ю. *За Україну, за її волю*. – 1998. – С.203–204. 40. Косик В. *Розкол ОУН... Додаток до листа С.Бандери до А.Мельника*. – Без вказ. стор. 41. *Там само*. – С.97. 42. *Зрив*. – 1940. – С.11, 13. 43. ЦДАОВ України, ф.3833, оп.1, спр.20, арк.3зв., 5, 11. 44. Ф.Г. *Подорож до Києва (Від власного кореспондента) // Наступ. Орган Української Націоналістичної Думки*. – Прага. 1941. – № 45. – С.5. 45. *УПА в світлі німецьких документів // Літопис УПА*. – Торонто, 1991. – Т.3. – С.182–183. 46. Микольський Ю. *Ще раз про "братовбивство" у Житомирі // Напрям*. – 1991. – № 9. – С.34–38. 47. ЦДІА України, м.Львів, ф.358, оп.3т, спр.169, арк.1–2. 48. Піховшек В. *Україна та США: співпраця політеліт чи їх взаємопро–никнення? // ПіК*. – 2000. – № 1. – С.4. 49. *Ідея і Чин*. – 1998. – №3. – С.101–107.

С.С.Яким

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

© Яким С.С., 2000

Розглянуто військово-політичну ситуацію на західноукраїнських землях напередодні Другої світової війни.

The military and political situation in the Western Ukrainian lands on the eve of World War II is considered.

Напередодні Другої світової війни Україна, територія якої була розчленована Версальсько-Вашінгтонською системою та входила до складу СРСР, Польщі, Румунії та Чехословаччини, опинилася в центрі європейської політики.

Гітлерівська Німеччина, борючись за “життєвий простір”, претендувала на українські землі, Угорщина домагалася окупації Закарпатської України, Чехословаччина намагалася за всяку ціну утримати українські землі Закарпатської України, а Румунія – Бессарабію і Буковину. СРСР робив рішучі кроки, щоб під приводом “возз’єднання” українських земель загарбати їх.

Драматизм історичної ситуації полягав у тому, що багатомільйонний український народ самостійно не міг вирішити своєї долі. Вона була в руках великих держав і залежала від їх інтересів та співвідношення сил, які вершили світову політику, не рахуючись з інтересами України.

Тому в період між двома світовими війнами Україна не мала ніякого полегшення, а вела постійну боротьбу з окупантами. Особливо активним був визвольний рух в Західній Україні (Східна Україна була у складі СРСР і зазнавала жорстокого терору з боку сталінського режиму). В цей період було створено Українську військову організацію (УВО), Організацію українських націоналістів (ОУН), Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП), Українську радикально-демократичну партію (УРДП), Українське

національно-демократичне об'єднання (УНДО), програми яких проголошували боротьбу за самостійну і соборну Україну.

У цей період у Західній Україні активно діяли такі культурно-просвітницькі товариства, як “Рідна школа”, “Просвіта”, молодіжні організації “Сокіл”, “Луг”, “Пласт”, “Союз українок” та інші. Головним осередком серед них було наукове товариство імені Т.Шевченка (НТШ) у Львові.

Важливою патріотичною силою виступала греко-католицька церква. Вона мала мережу молодіжних організацій та товариств і навіть власні політичні організації – Українську католицьку народну партію (згодом – Українська народна обнова) і Український католицький союз.

За Версальським договором (25 червня 1919 р.), рішенням Паризької мирної конференції (18 січня 1919 – 21 січня 1920 рр.) та Ризьким договором (18 березня 1921 р.) Польща окупувала Галичину тимчасово, до її державного самовизначення і встановила на цій території жорстокий окупаційний режим. Незважаючи на те, що Польща була зобов'язана поважати права української громади і надати Галичині автономію, цього зобов'язання вона виконувати не мала наміру.

Українські землі, що ввійшли до складу Польщі, становили третину її території. Тут проживало 8,9 млн. осіб, в тому числі українців – 5,6 млн. (63 %), поляків – 2,2 млн. (25 %), євреїв – 0,9 млн. (10 %) [1]. Українці становили 16 % всього населення Польщі. Вони постійно зазнавали репресій.

Про жорстокий терор, який чинила польська влада, свідчать такі факти: приблизно 27 тисяч українців загинуло в концтаборах від умов ув'язнення і від хвороб [2], в 1920 р. українській Галичині було дано офіційну назву “Східна Малополяща”, було заборонено вживати слова “українець”, “український”, які замінено на слова “русин”, “руський”, заборонялося вживання української мови в усіх державних установах та органах самоврядування. Українські школи перетворювалися на двомовні (“утраквістичні”) з перевагою польської мови. Такий національний гніт був причиною наростання визвольного руху західних українців проти польського панування. Ця боротьба мала два основних напрями: політичні партії, які використовували легальні і нелегальні засоби боротьби, та націоналістичне підпілля.

Необхідно справедливо зазначити, що польська державна політична система, не зважаючи на дискримінацію українців, давала їм можливість обстоювати власні інтереси через легальні форми боротьби, використовуючи інститути державної влади. Саме тому в цей період українці мали 12 своїх політичних партій, що представляли дуже широкий політичний спектр [3]. Крім уже згаданих це – Українське народно-демократичне об'єднання, Українська соціалістично-радикальна партія, Комуністична партія Західної України, Організація Українських Націоналістів, Українська католицька партія та ін. Українці в Польщі мали статус легальної опозиції, і цим їхнє становище вигідно відрізнялося від становища українців у СРСР.

У той час багато молоді, особливо колишніх вояків національної армії, які не змирилися з поразкою, виступали проти політики репресій українців, продовжували боротьбу нелегальними і насильницькими методами. Прихильники революційної боротьби ще в 1920 році заснували у Празі Українську військову організацію (УВО), що прагнула продовжити збройну боротьбу проти польської окупації. Лютий 1929 року увійшов у історію України як рік утворення Організації Українських Націоналістів в результаті об'єднання всіх націона-

лістичних сил Західної України та тих, що перебували за її межами. Ця історична подія здійснилася у Відні, де відбувся перший великий Збір (I Конгрес) представників Української військової організації, Союзу української націоналістичної молоді (СУНМ), Легії українських націоналістів (ЛУН) та групи української націоналістичної молоді (ГУНМ), який проголосив утворення Організації Українських Націоналістів (ОУН) і обрав Провід українських націоналістів (ПУН) на чолі з військовим і політичним діячем, полковником армії УНР Євгеном Коновальцем. Ідеологія ОУН ґрунтувалася на засадах українського націоналізму. Вона проголошувала націю абсолютною цінністю, а незалежну Українську державу найвищою метою, для досягнення якої виправдані будь-які засоби. Новим у стратегії ОУН було вивільнення з-під будь-якої союзницької опіки й орієнтація на власні сили. Основою поглядів була ідея Соборної Держави. “Інстинктивно вся Галичина відчуває, що її спасіння у Великій Україні”, – говорив творець ОУН Є.Коновалець [4]. Членами Організації Українських націоналістів стала велика частина українського студентства, старшокласників Галичини, інших районів Західної України, зарубіжжя. Осередки ОУН існували майже в усіх навчальних закладах Польщі та інших європейських країнах, де навчалися українці. ОУН була підпільною партією, вона дотримувалася жорстких засад керівництва, конспіративних методів, суворої дисципліни й проводила кампанію політичного терору проти польської держави та її представників. Метою діяльності ОУН була боротьба за самостійну українську державу. Члени ОУН працювали в усіх державних органах і громадських організаціях, проникали в усі сфери суспільного життя. Під контролем ОУН діяло ряд студентських, молодіжних, освітніх та інших громадських організацій, видавалися газети, журнали, брошури, в тому числі празький часопис “Розбудова нації”. Він став основною трибуною ідей ОУН, її офіційним органом, який редагував сам Є.Коновалець. Часопис “Розбудова нації” мав великий попит на еміграції за океаном та в Європі. Він регулярно розповсюджувався на західних землях, “просякав теж за Збруч” [5]. ОУН енергійно поширювала свої ідеї серед студентів, селян і робітників Західної України. У цій діяльності вона спиралася, зокрема, на талановитих українських поетів Євгена Маланюка, Олега Ольжича-Кандибу, Олену Телігу, Богдана Кравціва.

Напередодні Другої світової війни ОУН налічувала в своїх лавах 20 тис. осіб [6]. Вдаючись до тактики саботажу та терору щодо влади, ОУН намагалася формувати на західноукраїнських землях стан постійного революційного напруження, постійний дух протесту проти польського панування. Але ОУН (як і УВО) не вважала насильство й терор за самоціль. Лідери ОУН були переконані, що революційними засобами ведуть національно-визвольну боротьбу за незалежну українську державу [7]. Правда, легальні політичні партії Західної України засуджували революційні методи боротьби ОУН тому, що вони давали польським властям привід для обмеження легальної боротьби українців проти колоніального режиму. Навіть сам митрополит Андрій Шептицький гостро засуджував терористичні акти ОУН [8].

Слід зупинитися також і на військово-політичних аспектах діяльності Організації Українських Націоналістів напередодні Другої світової війни. Віденський Конгрес ОУН розглянув і затвердив військову доктрину ОУН, яка окреслила майбутню організацію і розвиток українських військових сил. Доктрина передбачала зміну форми військових сил відповідно до політичного становища в Україні. Військовою доктриною ОУН планувалося також створення в незалежній Українській державі таких військових формувань: “Регуляр-

на, надкласова, національна армія і флот, які разом з територіальними козацькими частинами будуть збудовані на підставі загальної військової повинності” [9].

Отже, у стратегії боротьби ОУН за УССД чільне місце займала проблема національних збройних сил, їх розбудова. Це було не випадково. До ПУНу було обрано переважно професійних військових — генералів М.Капустянського і В.Курмановича; полковників Є.Коновальця, Р.Сушка, А.Мельника; підполковника М.Сціборського; сотників: Р.Ярого, О.Сеника; хорунжого В.Мартинця (один із найвизначніших ідеологів ОУН), які не тільки визначали військову доктрину ОУН, але і успішно її реалізовували. Ними ще в 1929 р. проведено у Празі конференцію військових старшин, на якій було вирішено організувати масовий військовий вишкіл членів ОУН і видавати журнал “Військовий вісник” [10].

При Проводі Українських Націоналістів було створено військову референтуру на чолі з М.Капустянським, військовий штаб ОУН, який координував діяльність усіх осередків ОУН з військових питань, опрацьовував плани військових дій на три періоди визвольної боротьби: окупації українських земель, національної революції і збереження державного існування. Штаб організував постачання вишкільної літератури, забезпечував зв'язки з українськими представницькими та націоналістичними організаціями в еміграції та на рідних землях. Члени ПУНу підтримували активні зв'язки зі світовою українською еміграцією, збирали кошти на формування майбутньої української армії. Налагоджували стосунки з військовими колами Японії [11]. ОУН почала активно працювати з українцями у Червоній Армії. Організовано військові курси радіотелеграфістів та інструкторів у Берліні, Данцігу і на теренах краю.

ПУН здійснював заходи по розбудові української армії у двох напрямках, по-перше: формування української революційної регулярної армії на еміграції; по-друге: формування національної регулярної армії на території Західної України. Є.Коновалець стверджував, що на Польщу нападуть більшовицька Росія і фашистська Німеччина, тоді українцям на еміграції необхідно буде творити кадри військових офіцерів, а в краю розпочати терористично-диверсійну акцію проти поляків [12].

Напередодні Другої світової війни завдяки активній військово-політичній діяльності ОУН українці почали активно навчатися у військових закладах Європи. В Західній Україні створюється тилова база, склади амуніції та медикаментів, виготовляються вибухові пристрої, йде активна закупівля зброї [13]. За завданням Військового штабу ПУНу оунівці проводили на території Західної України агітацію за те, щоб українська молодь не ухилялася від служби у польському війську, навчалася там дисципліни і військової техніки. На північних землях Західної України створювалися військові відділи, у яких напередодні Другої світової війни нараховувалось декілька сотень бойовиків. ПУН налагодив тісні контакти з елітою українського націоналістичного генералітету, а саме: ген.-пор. М.Омельяновичем-Павленком, ген.-хор. Петровим, ген.-хор. В.Сальським, ген.-хор. О. Удовиченком, ген. Сварикою та іншими генералами і полковниками [14].

Оунівці взяли активну участь в обороні незалежності Карпатської України. Членами Генерального Штабу Карпатської Січі були члени ОУН М.Колодзінський, З.Коссак, Р.Шухевич, О.Карачевський, Б.Барабаш, Ю.Лопатинський, Є.Врецьона. Незважаючи на поразку і втрати, члени ОУН здобули досвід ведення війни. Бої в Закарпатті показали світові, що українці мають політичну військову силу, яка здатна захищати інтереси України.

Характерною особливістю військово-політичної ситуації на західноукраїнських землях напередодні Другої світової війни було те, що:

по-перше, фашистська Німеччина, готуючись до нападу на Польщу, пішла на зближення з більшовицькою Росією і заключила пакт про ненапад з додатковим секретним протоколом, за яким було поділено Польщу, а західноукраїнські землі стали об'єктом анексії Москви [15]. Все це поставило керівництво ПУН (А.Мельника і Р.Ярого) перед фактом того, що Німеччина західноукраїнське питання буде вирішувати разом з Москвою [16]. В експансіоністських планах Гітлера чи в союзі з Польщею, чи з Москвою щодо України для лідера ОУН Є.Коновальця місця не було, хоча Є.Коновалець мав особисті зв'язки не тільки з високопоставленими особами в уряді Третього Рейху, але й серед визначних політичних особистостей Європи. Підготовка до пакту Ріббентропа-Молотова була суворо засекречена. Коли б зміст пакту Ріббентроп-Молотов був виявлений за життя Є.Коновальця, він міг би саботувати стратегічні плани Гітлера в першій стадії війни, позбавивши його чинної співпраці оунівського підпілля [17];

по-друге, західноукраїнські землі були об'єктом анексії з боку більшовицької Росії і тому ОУН, як найпотужніша політична організація, що мала найбільший вплив і авторитет в Західній Україні, була піддана тотальній “обробці” з боку НКВД. Чистками та арештами за “національні ухили” створювалось враження, що в УРСР існує революційне націоналістичне підпілля. Таке переконання в колах українських націоналістів скріплювала НКВД своїми агентами в ролі втікачів із сталінських концтаборів, які переконували лідерів ОУН про існування антибільшовицького підпілля в УРСР і його прагнення підтримувати зв'язки з Проводом ОУН, [18] що привело до проникнення у керівництво ОУН агентури НКВД, яка працювала на її знищення, розкол, політичну ізоляцію, дискредитацію тощо. НКВД також фізично знищував провідних діячів ОУН. Ще з 1933 року НКВД намагався позбавити життя вождя ОУН – полковника Є.Коновальця. До речі, все це робилося з відома гестапо і абверу [19]. 23 травня 1938 р. у Роттердамі агентом НКВД Павлом Судоплатовим було вбито Є.Коновальця і таким чином, обезглавлено ОУН у надзвичайно складний і відповідальний історичний момент;

по-третє, напередодні Другої світової війни ОУН переживала проблему “старих і молодих”, яка особливо загострилася після смерті Є.Коновальця, продовживши розкольніцький процес в ОУН, який зародився “під опікунчим крилом Ріко Ярого у Берліні (“Ініціативна група” – Габрусевич-Іртен, Чемеринський-Оршан)” [20]. Ця група на чолі з Ріко Ярим спрямувала боротьбу проти нового Проводу Українських Націоналістів під головуванням полковника Андрія Мельника. Ця проблема “старих і молодих” в ОУН закінчилася розколом в ОУН в 1940 році на ґрунті тактичних та персональних розбіжностей. Молоді члени ОУН, зокрема ті, що були засуджені на Варшавському процесі, вважали себе справжніми революціонерами і закидали ПУН-ові, що він відірвався від революційної діяльності в Україні. Фракція “молодих” (С.Бандера, Є.Врецьона, І.Габрусевич, М.Климишин, М.Лебедь, С.Ленкавський, Д.Мирон, І.Міtringа, І.Равлик, Я.Старух, Я.Стецько, Р.Шухевич, Р.Ярий та інші) об'єднала навколо себе молодих членів ОУН і забезпечила собі успіх. 10 лютого 1940 року група “молодих”, яких очолив С.Бандера, створила власний революційний провід ОУН, визнала “нелегальність” II Конгресу Українських Націоналістів у Римі (27 серпня 1939 р.), Степана Бандеру було обрано провідником ОУН революційної [21]. Таким чином, Організація Українських Націоналістів розкололася на ОУН-мельниківців і ОУН-бандерівців. При цьому ОУН-м була більш поміркованою

частиною Організації, бандерівці дотримувалися радикальних поглядів щодо мети і засобів досягнення цієї мети [22]. Без сумніву, що такий розкол в ОУН був на руку як Гітлеру, так і Сталіну у здійсненні імперської політики стосовно не тільки Західної, а й всієї України;

по-четверте, західноукраїнські землі напередодні Другої Світової війни були об'єктом агресії сусідніх держав, коли Гітлер і Сталін пактом Молотов-Ріббентроп розділили між собою західноукраїнські землі, що були анексовані Польщею. У надзвичайно складній міжнародній ситуації, яка щоденно загострювалася з наближенням світової бойні, передові національні сили зуміли зорганізуватися у масову військово-політичну організацію Українських Націоналістів. Попри всі протидії НКВД, гестапо, абверу і їх агентури та внутрішні розколи, що були спричинені ідеологічним самодурством щирих українських патріотів [23], ОУН стала єдиною всенародною силою, яка готувала військові кадри українців для бурхливих років Другої Світової війни.

На цьому етапі світової драми, що закінчилася війною, серед усіх українських політичних угруповань лише Організація Українських Націоналістів виявила послідовну активність у боротьбі за Українську Соборну самостійну державу.

1. *Історія України / Керівник авт. кол. Ю.Зайцев. – Львів, 1996. – С.272–273.*
2. *Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. – С.31.*
3. *Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1991. – С.376.*
4. *Гаврильченко О., Коваленко А. Творець елітарного війська // Збірник ОУН: Минуле і майбуття. Фондація ім. О.Ольжича. – К. 1993. – С.34–35.*
5. *Капустянський М. Військова підготовка ОУН // ОУН 1929–1954. На чужині. – 1955. – С.119.*
6. *Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1991. – С.385.*
7. *Там само. – С.385.*
8. *Шептицький А.: реалії хресного шляху // Дзвін. – 1991. – № 1. – С.94.*
9. *Капустянський М. Військова підготовка ОУН // ОУН 1929–1954. На чужині. – 1955. – С.117.*
10. *Бедрий А. Про необхідність українського війська для побудови національної держави // Визвольний шлях. – 1992. – № 4. – С.419.*
11. *Капустянський М. Військова підготовка ОУН // ОУН 1929–1954. На чужині. – 1955. – С.131.*
12. *ДАЛО, ф.121, оп.1, спр.1020, арк.17.*
13. *ЦДІА України у м.Львові, ф.371, оп.1, спр.74, арк.34.*
14. *Капустянський М. Військова підготовка ОУН // ОУН 1929-1954. На чужині. – 1955. – С.130.*
15. *Фляйшхауэр И. Пакт Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии 1938–1939. – М., 1991. – С.218.*
16. *Володимир Косик. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. – С.72.*
17. *Балей П. Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 р. Причини і наслідки. – Las Vegas, NV, USA, 1997. – С.129.*
18. *Там само. – С.172.*
19. *Там само. – С.163.*
20. *Там само. – С.131.*
21. *Енциклопедія Українознавства. – Львів, 1996. – Т.5. – С.1865.*
22. *Балей П. Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 р. Причини і наслідки. – Las Vegas, NV, USA, 1997. – С.65.*
23. *Там само. С.129.*